

ΠΟΙΜΑΝΤΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΝΝΟΙΑΙ
ΠΑΡΑ ΚΛΗΜΕΝΤΙ ΤΩ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙ ΚΑΙ
ΕΙΔΙΚΩΣ ΚΑΤΑ ΤΟ Α' ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΟΥ "ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΣ",

ΥΠΟ

Γ. Δ. ΒΕΡΓΩΤΗ

Εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν γραμματολογικὴν ἀνάπτυξιν τῶν πρώτων¹ αἰώνων παρατηρεῖ τις μετὰ περιεργείας ἔν κενόν, τὸ ὁποῖον, τοποθετούμενον εἰς τὸ πνευματικὸν περιβάλλον τῆς Ἀλεξανδρείας, προκαλεῖ ἀπορίας, ἐρωτήματα καὶ ἐρωτηματικά, ὡς ἐπίσης καὶ διαφόρους συλλογισμούς. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας παρουσιάζει ἔν γραμματολογικὸν μαρασμόν, θὰ ἡδύνατό τις νὰ εἴπῃ, ἐπὶ δύο σχεδὸν αἰῶνας καὶ μόλις ἀπὸ τοῦ Πανταίνου καὶ εἰδικῶς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κλήμεντος ἀρχίζει νὰ ἀναφαίνεται εἰς τὸ προσκλήνιον τῶν θεολογικῶν συζητήσεων, διὰ νὰ ἀναπτυχθῇ κατόπιν εἰς θεολογικὸν ρεῦμα ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν σημείον, ὅμως, φαίνεται πῶς ἐνθαρρυντικὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Τοῦτο εἶναι ἡ ὑπαρξίς θεολογικῆς Σχολῆς².

Ἡ Σχολὴ αὕτη παρουσιάζεται ἀρχαιοτάτῃ ἄγουσα τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὸν φερόμενον ἰδρυτὴν τῆς Ἀλεξανδρινῆς Ἐκκλησίας ἀπόστολον Μάρκον³. Ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι μεταγενεστέρα, δύναται, ὅμως, νὰ ἀπηχῇ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν τοῦ παρελθόντος. Ἐὰν οὕτως ἔχη τὸ πρᾶγμα, τότε ὑπάρχει ἡ πιθανότης ἐκκλησιαστικῆς γραμματολογικῆς παραδόσεως ἐν Ἀλεξανδρεία, ἡ ὁποία, εἴτε ἀπωλέσθη εἴτε διετηρήθη ὑπὸ μορφὴν προφορικὴν ἔν τε τῷ ἀλεξανδρινῷ Διδασκαλίῳ καὶ τῇ τοπικῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἐὰν συμβαίῃ ἡ πιθανότης τῆς δευτέρας σκέψεως, ἡ ὁποία ἐνέχει τὴν μεγίστην πιθανότητα, τότε ἡ μορφή αὕτη τῆς γραμματολογικῆς παραδόσεως, ἐξυπνέτησε τὸ ἐκκλησιαστικὸν περιβάλλον τῆς ἀλεξανδρινῆς Ἐκκλησίας καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν Ἐκκλησίαν, ὥστε, ἐμφανισθέντων τῶν καταλλήλων προσώπων, νὰ παρουσιάσῃ τὴν δόξαν καὶ αἴγλην, τὴν ὁποίαν ἐξέπεμψεν ὁ Πάνταϊνος, ὁ Κλήμης καὶ εἰ-

1. Ἦδη ἄλλαι πνευματικῶς ὑστεροῦσαι περιοχαὶ ἀπέδωκαν εἰς τὴν χριστιανικὴν γραμματολογίαν ἔργα ἀνάλογα τοῦ πνευματικοῦ δημιουργήματος τῆς ἐποχῆς καὶ διὰ τὴν ἐποχὴν: ἦτοι αἱ Ἀθήναι, ἡ Συρία, ἡ Παλαιστίνη, κλπ.

2. Ἡ σύνθεσις τῆς θεολογίας τῆς ἀλεξανδρινῆς Σχολῆς παραμένει ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς Θεολογικῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς ἔν τε τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῷ περιβάλλοντι, γενικώτερον, κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα τοῦ τέλους τοῦ 2ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος.

3. Πρβλ. Ἰερωνύμου: De viris illustribus 36 καὶ παρὰ Γ. Ματζαρίδου: Τὸ Διδασκαλικὸν ἔργον τοῦ Ὠριγένους σελ. 31 ὑπόσημ. 2.

δικῶς ὁ Ὀριγένης. Πάντως εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀναγινώσκη τις τὰ ἔργα τοῦ Κλήμεντος ἢ τοῦ Ὀριγένους καὶ νὰ μὴ ὑποβάλληται εἰς τὴν ἰδέαν ὅτι τὸ ἀλεξανδρινὸν περιβάλλον ἔσχε καὶ βάθος σκέψεως καὶ πλάτος καὶ εὐρύτητα διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν προβλημάτων τῆς βιουμένης ἐποχῆς. Εἰδικῶς ὁ Κλήμης, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται ἐπὶ τῆς σκηνῆς τῆς Ἱστορίας ἐπισημῶς περὶ τὸ 180 μ.Χ., ὡς διάδοχος τοῦ Πανταίνου εἰς τὴν Σχολὴν τῆς Ἀλεξανδρείας, παρουσιάζει εὐρυμάθειαν καὶ εὐρύτητα σκέψεων, συνδυάζων ἁρμονικῶς χριστιανικὴν εὐσέβειαν, φιλοσοφικὴν εὐρύτητα ἀντιλήψεων καὶ ἐλευθεροφροσύνην¹, ἐνῶ ταυτοχρόνως ἀπηχεῖ τὸν τρόπον τῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἀπησχόλουν ὄχι μόνον τὴν Ἐκκλησίαν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἀλλὰ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἐν γένει καὶ τὰ ὁποῖα ἀνεζήτησαν θεολογικὴν καὶ φιλοσοφικὴν καὶ ἴσως ἐπιστημονικὴν διατύπωσιν καὶ τοποθέτησιν. Σημεῖά τινα ἐκτίθενται κατωτέρω.

Σκοπὸς τοῦ Παιδαγωγικοῦ συστήματος τοῦ «Λόγου».

Ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς ὅλης Κλημεντείου σκέψεως παρατηρεῖ τις μίαν τάσιν παροχῆς ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρου ὕλικου καὶ μεγαλυτέρας σειρᾶς καὶ ἀλληλουχίας ἰδεῶν. Αἱ ἰδέαι καὶ σκέψεις αὗται παρουσιάζουν ὁμαλὴν συνέχειαν καὶ συνεχῆ εἰρμὸν προκαλοῦσαι τὸν ἀναγνώστην νὰ τὰς παρακολουθῇ, ἐν πολλοῖς, καὶ μετὰ ἀνέσεως. Παραλλήλως ἐπιδιώκει διὰ καταλλήλου τεχνικῆς νὰ παρέχῃ ὀρισμένas διακρίσεις, αἱ ὁποῖαι ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸν διευκολύνουν νὰ συνεχίσῃ τὰς σχέσεις τῶν σκέψεων του καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ τὰς καθιστᾷ εὐλήπτους εἰς τὸν ἀναγινώσκοντα αὐτόν. Συνάμα δέ, παρέχει καὶ τὰς ὑφισταμένας διαφορὰς καὶ καθορίζει τοὺς σχετικὸς διαχωρισμοὺς, ἂν μὴ καὶ τὸ βαθύτερον νόημα καὶ τὴν νόησιν τῶν διδασκομένων ἀληθειῶν πρὸς ἄρσιν τῶν ἀμβολιῶν.

Ὅτω διακρίνει, κατὰ τὴν διατύπωσιν τοῦ ἔργου καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς παιδαγωγίας τοῦ Παιδαγωγοῦ-Λόγου, δύο στάδια, τὰ ὁποῖα διαδέχονται ἄλληλα κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν σκέψεων του: «πρακτικὸς δὲ ὢν ὁ παιδαγωγὸς πρότερον μὲν εἰς διάθεσιν ἡθοποιῆας προὔτρέψατο»². Διὰ τοῦ χωρίου τούτου δίδεται χαρακτηριστικὴ ἰδιότης εἰς τὸν Παιδαγωγὸν χαρακτηριζόμενον ὡς πρακτικὸν καὶ ἐν συνεχείᾳ σημειοῦται τὸ ἴδιον τῆς προτρεπτικῆς αὐτοῦ ἰδιότητος, ἢ ὁποῖα συνίσταται εἰς τὴν διαμόρφωσιν ἡθους. Ἡ διαμόρφωσις τοῦ ἡθους τούτου σχετίζεται καὶ μετὰ τῆς ἐσωτερικῆς ἀποδοχῆς τοῦ πρὸς τοῦτο παιδαγωγουμένου ἀτόμου. Τὸ βασικόν, ὅμως, μέλημα τοῦ Παιδαγωγοῦ-Λόγου δὲν εἶναι τοῦτο. Διὰ τοῦτο, ὁ προσδιορισμὸς τοῦ κυρίου ἔργου, τὸ ὁποῖον ὁ Παιδαγωγὸς-Λόγος βούλεται νὰ πραγματοποιήσῃ διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀν-

1. Πρβλ. Δ. Μπαλάνου: Πατρολογία, Ἀθήναι 1930, σελ. 130 ἐξ.

2. Κεφ. I, 14-15, σελ. 81. Τὸ κείμενον λαμβάνεται ἐκ τῆς BEΠ. τόμ. 7.

θρώπου καὶ τὴν πλήρωσιν τοῦ κοσμοσωτηρίου ἔργου τῆς Θείας Βουλῆς, ἐπισημαίνεται ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος ὡς ἐξῆς· «ἤδη δὲ καὶ εἰς τὴν τῶν δεόντων ἐνέργειαν παρακαλεῖ, τὰς ὑποθήκας τὰς ἀκηράτους παρεγγυῶν καὶ τῶν πεπλανημένων πρότερον τοῖς ὕστερον ἐπιδεικνύς τὰς εἰκόνας»¹. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων ἀποσπασμάτων δημιουργεῖται κλιμάκως τις ἐνεργειῶν τοῦ Παιδαγωγοῦ—Λόγου ἐν τῇ σκέψει τοῦ Κλήμεντος συνισταμένη α) μὲν εἰς τὴν πρακτικότητα μὲ τὴν προοπτικὴν δημιουργίας ἡθους—ἡθικῆς προσωπικότητος — καὶ β) δὲ εἰς τὴν περιγραφὴν καὶ τὸν καθορισμὸν τῆς πλήρους ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία διὰ τῆς παρακλήσεως μόνον καλεῖται νὰ προσαρμολοθῆ πρὸς τὰς ὑποθήκας, αἱ ὁποῖαι ἐν συνεχείᾳ θὰ ὀδηγήσουν τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς παιδαγωγίας. Κατόπιν, πλεόν, ἡ διδαχὴ τῆς παιδαγωγίας πραγματοποιεῖται διὰ τῆς ἐπιδείξεως καὶ ἐπισημάνσεως τῶν σφαλμάτων τοῦ παρελθόντος πρὸς ἀποφυγὴν παρομοίων κατὰ τὸ μέλλον. Ἡ ἰδέα αὐτὴ ἐνέχει ἐν ἑαυτῇ καὶ νόημα ἐφαπτόμενον τῆς ἐννοίας τῆς μιμήσεως. Τοῦτο εἶναι σοβαρὸν ἐὰν μάλιστα ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι σκοπὸς τοῦ Παιδαγωγοῦ—Λόγου εἶναι ἡ σωτηρία καὶ οὐχὶ ἡ ἡθοποιία, δεδομένου μάλιστα ὅτι ἡ ἡθοποιία² εἶναι μέσον διὰ τὴν σωτηρίαν καὶ οὐχὶ αὐτοσκοπὸς τῆς σωτηρίας. Ἐὰν ἡ κατανόησις τῶν ἀνωτέρω γίνῃ αἰσθητῆ, τότε δυνατὰ τις εὐκόλως νὰ ἐννοήσῃ διατὶ ὁ Κλήμης δὲν ἐπιμένει ἐπὶ τῆς ἡθοποιίας.

Ἐπίσης, ὡς χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα δύνανται νὰ υπογραμμισθοῦν· ἡ παράκλησις τῆς διαφυλάξεως τῶν «ἀκηράτων ὑποθηκῶν», πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει τήρησιν τῶν ἐπαγγελιῶν. Τὰς ἐπαγγελίας αὐτὰς ἠδύοκῃσεν ὁ Θεὸς νὰ ἀπευθύνῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ κατ' ἀκολουθίαν νὰ θέσῃ τὸ παράδειγμα πρὸς μίμησιν ὥστε νὰ ἀποφεύγωνται τὰ ἐνδιάμεσα ἐμπόδια, τὰ ὁποῖα θὰ παρεμποδίζουσαν τὴν εἰς Θεὸν πίστιν, μέσον ἀπαραίτητον διὰ τὸν σκοπὸν τῆς σωτηρίας. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἡ σκέψις τοῦ Κλήμεντος γίνεται κατηγορηματικῆ, ὅταν διατυποῦται διὰ τῆς φράσεως «τῶν πεπλανημένων πρότερον τοῖς ὕστερον ἐπιδεικνύς τὰς εἰκόνας». Ἐν συνόψει θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀποφανθῆ ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Παιδαγωγοῦ—Λόγου καὶ τὸ παράδειγμα Αὐτοῦ τίθενται ὡς τὰ μόνον ἀσφαλῆ μέσα διὰ τῶν ὁποίων ἐπιτυγχάνεται τὸ ἐν Χριστῷ ζῆν καὶ ἐλπίζειν εἰς τὴν μέλλουσαν σωτηρίαν.

Ἡ σκέψις τοῦ Κλήμεντος ἐφέρετό πως γενικῆ. Διὰ τῶν ἀκολουθῶν συγκριμενοποιεῖται· «τὸ μὲν αὐτοῦ ἵνα μιμώμεθα αἰρούμενοι τὸ ἀγαθόν, τὸ δὲ ὅπως ἐκτρεπώμεθα παραιτούμενοι τὸ φαῦλον τῆς εἰκόνας»³ ἐπάγεται. Ἐδῶ γίνεται πλεόν καταφανῆς ὁ συλλογισμὸς τοῦ Κλήμεντος. Προτείνεται διαχω-

1. Κεφ. I, 15-17, σελ. 81.

2. Ἡ ἐννοία τῆς λέξεως παραμένει εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς σημασίαν· ἡτοί τῆς διαπλάσεως ἡθικῆς προσωπικότητος.

3. Κεφ. I, 20-22, σελ. 81.

ρισμός μεταξύ μιμήσεως και παραιτήσεως τοῦ «φαύλου τῆς εἰκόνας». Παρὰ ταῦτα ὁ διαχωρισμός αὐτὸς ἐξ ἑνὸς και ἡ προτροπὴ ἐξ ἑτέρου δὲν προτίθενται ἄνευ σκοποῦ ἢ βαθυτέρας σημασίας. Ἐὰν ἡ διαφύλαξις τῶν ὑποθηκῶν και τὸ παράδειγμα πρὸς μίμησιν εἶναι ἡ συμβουλή τοῦ Κλήμεντος διὰ τὸν Χριστιανόν, τὸ βαθύτερον νόημα και ὁ ἀπώτερος σκοπὸς τῆς συμβουλῆς ταύτης ἀποβλέπει εἰς τὰ «ὠφελίματα». Ταῦτα εἶναι τὸ σημεῖον πρὸς τὸ ὁποῖον ἐπιδιώκει νὰ ὀδηγήσῃ τὸν Χριστιανόν. Ἡ σκέψις τοῦ Κλήμεντος εἶναι ἡ ἐξῆς: «ἄμφω ὠφελιμώτατα, τὸ μὲν εἰς ὑπακοήν, τὸ παραινεντικόν εἶδος, τὸ δὲ ἐν εἰκόνας μέρει παραλαμβανόμενον διττὸν και αὐτὸ παραπλησίως τῇ προτέρᾳ συζυγίᾳ»¹. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρατηρεῖ τις ὅτι ἀμφοτέρω τὰ ἤδη τῆς παιδαγωγίας ἐξυπηρετοῦν τὸν αὐτὸν σκοπὸν και ταυτοχρόνως εἶναι παραλλαγή ἑνὸς και τοῦ αὐτοῦ παιδαγωγικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον πραγματοποιεῖται διὰ δύο μεθόδων διακρινομένων ἀλλήλων διὰ τοῦ τεχνικοῦ τρόπου ἐφαρμογῆς των. Ὁ Κλήμης δέχεται ὅτι αἱ μέθοδοι αὗται παραμένουν «παραπλήσιοι».

Διὰ τοῦ παιδαγωγικοῦ τούτου συστήματος θεωρεῖ ὁ Κλήμης ἐπιτυχῆ τὴν πρόοδον ἐν τῷ Χριστιανισμῷ γενικώτερον και ἐν τῇ χριστιανικῇ ζωῇ εἰδικώτερον. Ὁ Κλήμης, οὕτως, ἐννοῶν και αἰσθανόμενος τὸ θεῖον σχέδιον τῆς παιδαγωγίας ἐπικροτεῖ πλήρως τὴν μέθοδον ταύτην, διότι γνωρίζει ὅτι ὁ Παιδαγωγὸς—Λόγος εἶναι «ἀγαθός» και ἕνεκα τούτου χρησιμοποιεῖ διάφορα μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τῆς οὐσίας τῶν ἐνεργειῶν του. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ διατύπωσις, τὴν ὁποῖαν μεταχειρίζεται ὁ Κλήμης διὰ νὰ ἐπιδείξῃ τὴν ἀγαθότητα τοῦ Παιδαγωγοῦ—Λόγου. Συγχρόνως δὲν διστάζει νὰ προσθέσῃ τὴν πολλαπλότητα τῶν ἐνεργειῶν διὰ τῶν ὁποῖων ἐπιδιώκεται ὁ ἐναγκαλισμός τῶν «ὠφελιμωτάτων». Τὸ χωρίον διὰ τοῦ ὁποῖου ἐκφράζεται και ὑποδεικνύεται ἡ μέθοδος τῆς παιδαγωγίας εἶναι ἐνδιαφέρον: «παιδαγωγὸς γὰρ ἅτε ἀγαθὸς ἐντέχνως σφόδρα διὰ τῆς λαιδορίας ὑποδύεται τὸν φόγον, οἶονεὶ μάλιστα τῇ βλασφημίᾳ τὸ νωθρὸν τῆς διανοίας ἐπεγείρων, πάλιν τε αὐτὸ ἐν μέρει προτρέπει ἐπιχειρεῖ τοὺς αὐτούς»². Χαρακτηριστικὸν τυγχάνει ἐδῶ ὅτι ἡ μέθοδος τοῦ παιδαγωγεῖν ἐνέχει και ἐπὶ μέρους παιδαγωγικὰς διακλαδώσεις καταλλήλους τῇ περιστάσει, ὡς ἡ «λοιδορία» και ὁ «φόγος», αἱ ὁποῖαι συμμεταχειρίζονται δι' ἀποτελεσματικὴν διαπαιδαγώγησιν τοῦ ἀτόμου. Ἀρχὴ τῆς διαπαιδαγωγήσεως τίθεται ἡ κίνησις τοῦ ἐνδιαφέροντος, τὸ ὁποῖον τοποθετεῖται εἰς τὴν «διάνοιαν». Τούτου ἕνεκα και ἡ παιδαγωγικὴ μέθοδος τοῦ Παιδαγωγοῦ—Λόγου συνίσταται και εἰς τὴν διέγερσιν τῆς διανοίας διὰ νὰ δυνηθῇ τὸ ἄτομον νὰ ἀναλογισθῇ ἑαυτὸ και ἑαυτὸ ἀναλογιζόμενον νὰ τοποθετηθῇ ὀρθῶς διὰ τῆς παιδαγωγίας.

1. Κεφ. I, 18-20, σελ. 81. Παρόμοιον τι συμβαίνει και σήμερον ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς μεταδόσεως τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων.

2. Κεφ. VIII 20-23, σελ. 110.

Ἡ πλήρωσις τῆς ἀποστολῆς τοῦ Παιδαγωγοῦ-Λόγου καὶ ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ προγράμματος τῆς ἐν τῷ κόσμῳ θείας Αὐτοῦ ἀποστολῆς περιλαμβάνει καὶ ἕτερον βασικὸν στοιχεῖον. Κατὰ τὸν Κλήμεντα ὁ Παιδαγωγὸς-Λόγος ἐνεργεῖ ἐν τῷ κόσμῳ καὶ διὰ τὸν κόσμον. Τὸ ὅλον ἔργον τοῦ Παιδαγωγοῦ-Λόγου δὲν ἐπιτελεῖται πρὸς ὄφελος Αὐτοῦ, ἀλλ' ἀντιθέτως ἡ ἐργασία Του ἐν τῷ κόσμῳ ἐπιτελουμένη ἔχει σκοπὸν τὸν κόσμον. Τὴν σκέψιν αὐτὴν τὴν στηρίζει ὁ Κλήμης ἐπὶ τοῦ γραφικοῦ· «οὐκ ἤλθον διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι»¹.

Εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Κλήμεντος συνυπάρχει ἡ ἔννοια τῆς παιδαγωγίας μετὰ τῆς ἐννοίας τοῦ ποιμαίνειν. Ἡ συγγένεια αὐτὴ παρέχει εἰς τὸν Κλήμεντα τὴν δυνατότητα νὰ παρατηρῇ καὶ νὰ ἐξωτερικεύῃ τὴν εὐαγγελικὴν ὁμολογίαν περὶ τῆς ἀγαθότητος τοῦ ποιμένου-Χριστοῦ. «Τοῦτον γὰρ μόνον ὁμολογεῖ ἀγαθὸν εἶναι ποιμένα»² διαδηλοῖ ὁ Κλήμης. Τοιοῦτος ὑπάρχων ὁ Ποιμὴν καὶ τοιαύτην συνείδησιν ἔχων τῆς ἀνατεθείσης αὐτῷ ἐπιστολῆς, δὲν ἀποκάννει νὰ ἀναλάβῃ τὸ βᾶρος τῆς ἐπιτελέσεως τοῦ καθήκοντος μέχρι θανάτου ἐκπληρῶν οὕτως ἐξ ὀλοκλήρου τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ ἀποστολήν. Μεταμορφούμενος δὲ τῷ πέμψαντι αὐτῷ καὶ συγχρόνως πρὸς τὸν ἄνθρωπον, πρὸς ὃν καὶ ἀπευθύνεται, ὀλοκληροῖ τὸ νόημα τῆς θείας ἐνεργείας καὶ βουλήσεως. Τὴν ιδέαν ταύτην περιγράφει ὁ Κλήμης διὰ τῶν ἐξῆς· «μεγαλόδωρος οὖν ὁ τὸ μέγιστον ὑπὲρ ἡμῶν, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἐπιδιδούς, καὶ μεγαλωφελῆς καὶ φιλόανθρωπος, ὅτι καὶ ἀνθρώπων, ἐξὸν εἶναι κύριον, ἀδελφὸς εἶναι βεβούληται· ὁ δὲ καὶ εἰς τοσοῦτον ἀγαθὸς ὥστε ἡμῶν καὶ ὑπεραποθανεῖν»³. Ἐδῶ δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν α) ὅτι ὁ Λόγος εἶναι «κύριος» καὶ φέρει ιδιότητας καὶ χαρίσματα, ὡς π.χ. «μεγαλόδωρος», «μεγαλωφελῆς», «φιλόανθρωπος» καὶ «ἀγαθός», β) ὅτι ὁ Λόγος χαρακτηρίζεται ὡς «ἄνθρωπος» καὶ «ἀδελφός». Ἐπὶ τούτοις, ἡ διπλῆ ιδιότης αὐτοῦ, ὡς Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ἐκφράζεται διὰ τοῦ ὑπεραποθανεῖν, διὰ τοῦ ὁποῖου ἐπιστεγάζεται ἡ ἐκπλήρωσις τῆς ἀποστολῆς Του.

Ἁ Παιδαγωγὸς-Λόγος ὡς «Στρατηγός, Κυβερνήτης, Ἀμνός, Ποιμὴν».

Ἡ ἔκθεσις τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Κλήμεντος ἐπὶ τὴν παιδαγωγίαν τοῦ Λόγου καὶ ἐπὶ τὸν σκοπὸν τὸν ὁποῖον αὐτὴ ἐπιδιώκει ἀπαιτεῖ διευκρίνισιν τινα. Ὁ Κλήμης διὰ νὰ γίνῃ καταληπτὸς ἐφ' ὅλου σχεδὸν τοῦ πεδίου τῶν πεποιθήσεών του, ὑποβάλλεται εἰς τὸν κόπον νὰ χρησιμοποιήσῃ λεξιλόγιον καὶ εἰκόνας, ἀν μὴ καὶ παρομοιώσεις, αἱ ὁποῖαι εὐκόλως δύνανται νὰ γίνουσι καταληπτὰ καὶ κατανοητὰ. Ὁρισμέναι βασικαὶ παρομοιώσεις, γνωσταὶ καὶ καταληπτὰ διὰ τὴν ἐποχὴν γίνονται αἱ βάσεις ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ὁ Κλή-

1. Κεφ. IX 21-23, σελ. 119.

2. Κεφ. IX 25-26, σελ. 119.

3. Κεφ. IX 26-29, σελ. 119.

μης διὰ τὸ νὰ καταδείξῃ τὴν παιδαγωγίαν τοῦ Λόγου μεταφορικῶς, μεταφερόμενος ἐκ τοῦ καθημερινοῦ καὶ ἀνθρωπίνου κοινωνιολογικοῦ περιβάλλοντος ἐπὶ τὸ πνευματικὸν ἐπίπεδον τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Παιδαγωγοῦ-Λόγου.

Ὁ Παιδαγωγὸς-Λόγος παρομοιάζεται πρὸς «Στρατηγόν»¹, ὁ ὁποῖος ἐνδιαφέρεται καὶ ἐπιδιώκει τὴν σωτηρίαν τῶν μισθοφόρων στρατιωτῶν του. Κατόπιν, παρομοιάζεται πρὸς «Κυβερνήτην»² πλεοντος σκάφους, ὁ ὁποῖος μεταφέρει τοὺς ἐπὶ τοῦ σκάφους εὐρισκομένους ἐπιβάτας. Ἐπειτα, παρομοιάζεται πρὸς «Κυβερνήτην»³ κινδυνεύοντος σκάφους, ὁ ὁποῖος, ἐπιδεδίωξας καὶ πλήρης συνέσεως κατορθώνει νὰ παρακάμψῃ τοὺς κινδύνους καὶ τὰς ἀντιξοότητας τῆς θαλασσίας μανίας διὰ τὸ νὰ δυνηθῇ νὰ ὀδηγήσῃ τὸ σκάφος σῶον καὶ ἀβλαβὲς εἰς εὐδιον λιμένα. Ἐὰν, ὅμως, ὁ βόλος τοῦ «Στρατηγοῦ» καὶ τοῦ «Κυβερνήτου» εἶναι νὰ σφῆξῃ καὶ νὰ καθοδηγῇ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ διατελούντας στρατιώτας ἢ ἀνθρώπους - ἐπιβάτας, ἐκουσία ἢ μὴ βουλήσει, ὁ σκοπὸς τοῦ Παιδαγωγοῦ-Λόγου, ὡς Ποιμένος καὶ ὀδηγοῦ, εἶναι νὰ «ἄγῃ τοὺς παῖδας ἐπὶ τὴν σωτήριον διαίταν τῆς ἡμῶν ἔνεκεν κηδεμονίας»⁴. Κατόπιν τούτου δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ «Στρατηγὸς» καὶ ὁ «Κυβερνήτης» τιθέμενοι ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ἐνεργοῦν ἀθαιρέτως, ἐνῶ ὁ Παιδαγωγὸς-Λόγος παρουσιάζει ἐν χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον ἐλλείπει ἐκ τοῦ «Στρατηγοῦ» καὶ «Κυβερνήτου», καὶ τὸ ὁποῖον ἀσκεῖ μέχρι τινὸς καὶ μετὰ καθωρισμένων δικαιωμάτων ἐπὶ τοὺς παιδαγωγουμένους. Ἡ διαφορὰ αὕτη προσδιορίζει τὴν προσωπικότητα τοῦ Παιδαγωγοῦ. Ἐπὶ τῆς διαφορᾶς τῆς παιδαγωγίας ὑπάρχει ἐν σημεῖον ἐμφανὲς διὰ τοῦ ὁποῖου προσδιορίζεται ὁ διαχωρισμὸς τῆς κατευθύνσεως καὶ τῆς παιδαγωγίας τοῦ Παιδαγωγοῦ-Λόγου ἀπὸ αὐτὴν τοῦ «Στρατηγοῦ» καὶ τοῦ «Κυβερνήτου». Ὁ «Στρατηγὸς» καὶ ὁ «Κυβερνήτης» κατὰ τρόπον ἀθαιρέτον καὶ μοιραῖον, δύναται τις νὰ ἰσχυρισθῇ, καθοδηγοῦν τοὺς ὑπ' αὐτῶν, τρόπον τινά, ἐξαρτωμένους, ἐνῶ ἀντιθέτως ὁ Παιδαγωγὸς-Λόγος, τὸν ὁποῖον ὁ Κλήμης παρουσιάζων προβάλλει καὶ πιστεύων διακηρύττει, ἴσταται πέραν τῆς ἀνθρωπίνης ἰκανότητος. Οὗτος ἐνεργεῖ τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων, ἢ ὅποια δὲν προέρχεται μόνον ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' εἶναι συνάμα ὑπόθεσις καὶ ἐπιδιώξις ἀτομικὴ ἐνὸς ἐκάστου καὶ ἐπιτελεῖται τῇ ἐπιθυμίᾳ του παιδαγωγουμένου. Ὁ Κλήμης ἀναφέρει ὅτι «καὶ καθόλου ὅποσα ἂν παρὰ τοῦ Θεοῦ εὐλόγως αἰτήσαιμεν ἡμῖν γενέσθαι, ταῦτα πειθομένοις τῷ παιδαγωγῷ περιέσται»⁵. Τὸ χαρακτηριστικὸν εἰς τὸν παιδαγωγὸν τοῦ Κλήμεντος ἔγκειται εἰς τὴν ἐκούσιον βούλησιν τῶν ἐπιθυμούντων νὰ σω-

1. Κεφ. VII 3-4, σελ. 105.

2. Κεφ. VII 5, σελ. 105.

3. Κεφ. VII 9-11, σελ. 105.

4. Κεφ. VII 6-7, σελ. 105.

5. Κεφ. VII 8-9, σελ. 105.

θοῦν¹. Ἡ χρῆσις τοῦ ῥήματος «αἰτήσασθαι» προδίδει ὅλην τὴν υποκάλυπτον σκέψιν τοῦ Κλήμεντος.

Ἡ αἰτία τοῦ σφύζεσθαι δι' αἰτήσεως παρὰ τῷ Παιδαγωγῷ-Λόγῳ διαφέρει ἀπὸ τὴν σωτηρίαν ἢ ὅποια ἐνεργεῖται δι' ἀνθρώπων καὶ συνίσταται εἰς τοῦτο: ἢ ἐξ ἀνθρώπων προερχομένη σωτηρία εἶναι χρονικὴ καὶ πολλακίς ἐπαναληπτικὴ. Μετὰ δὲ τὸ πέρας τῆς σωτηριώδους ἐπενεργείας ὁ σωτὴρ ἀπόλλυσιν οἰανδήποτε ἐπίδρασιν, καὶ ἔλεγχον ἐπὶ τῶν σωθέντων. Ἀντιθέτως, ἡ σωτηρία τοῦ Παιδαγωγῷ-Λόγου εἶναι αἰώνιος καὶ ἀνεπανάληπτος. Κατὰ συνέπειαν, καὶ ἡ σχέσις σφύζοντος καὶ σωζομένου παραμένει διαρκῆς καὶ ἐν ἀλληλοεξαρτήσει. Ὁ Κλήμης προσδιορίζει τὴν ἔννοιαν ταύτην ὡς ἐξῆς: «τὸ μὲν γὰρ πάτριον καλούμενον παρ' ἀνθρώποις ἔθος ὅσον οὐδέπω παρέρχεται, ἢ δὲ ἀγωγή ἢ θεία κτῆμά ἐστιν εἰς αἰεὶ παραμένον»². Διὰ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται σαφῆς καὶ ἀσφαλῆς ὁ διαχωρισμὸς τῆς ἀνθρωπίνης σωτηρίας, ἢ ὅποια διενεργεῖται διὰ τοῦ Παιδαγωγῷ-Λόγου, ἐν τῇ σκέψει τῆς Κλημεντείου διατυπώσεως.

Καὶ ταῦτα περὶ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ Παιδαγωγῷ-Λόγου ὡς «Στρατηγοῦ» καὶ «Κυβερνήτου». Ἐν συνεχείᾳ, ὁ Κλήμης προσδίδει καὶ ἑτέραν ἰδιότητα εἰς τὸν παιδαγωγόν του: τὸν ἀποκαλεῖ «Ἀμνὸν» τοῦ Θεοῦ. Ἡ ὀνομασία³ αὕτη δὲν προσδίδεται ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος εἰς τὸν ὑπ' αὐτοῦ προβαλλόμενον Παιδαγωγόν, ἀλλὰ τὴν ὀνομασίαν ταύτην λαμβάνει ὁ παιδαγωγὸς ἐν συναρτήσει μετὰ τῶν πιστῶν. Ἡ ὀνομασία αὕτη ἔχει βιβλικὴν προέλευσιν. Οἱ πιστοὶ ἀποκαλοῦνται ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος «ἄρνες». Τούτου ἕνεκεν καὶ ἡ ὀνομασία τοῦ «Ἀμνός». Ἴδου πῶς ὁ Κλήμης δικαιολογεῖ τὴν σκέψιν του «ἐπεὶ γὰρ ἄρνας ὀνομάζει ἢ γράφη τούτους παῖδας τούτους νηπίους, τὸν Θεὸν τὸν Λόγον τὸν δι' ἡμᾶς ἀνθρωπὸν γενόμενον, κατὰ πάντα ἡμῖν ἀπεικάζεσθαι βουλόμενον; ἄμνὸν κέκληκε τοῦ Θεοῦ, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν νήπιον τοῦ πατρός»⁴. Διὰ τῆς εὐστρόφου ταύτης διατυπώσεως, ὁ Κλήμης, δίδει δι' ὀλίγων τὸ ποιμαντικὸν νόημα τοῦ Παιδαγωγῷ-Λόγου.

Ὁ Κλήμης, ἐπίσης, περιγράφει τὸ παιδαγωγικὸν ἔργον τοῦ Λόγου καὶ τὸ γεγονός τοῦ Παιδαγωγῷ ὑπὸ νέαν παραβολικὴν ἔποψιν, βιβλικῆς προελεύσεως, ἢ ὅποια παρέχεται διὰ τῆς ἐννοίας τοῦ «Ποιμένος». Ὡς προηγουμένως ἐσημειώθη ἡ ἔννοια τοῦ «Ἄρνες» φέρει αἰώνιον χαρακτῆρα. Συνεπῶς καὶ τὸ ἔργον καὶ ἡ ἀποστολὴ τοῦ Ποιμένος εἶναι αἰώνιον. Καθὼς ἡ ὑπαρξίς τοῦ «Ἀμνοῦ» δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἄνευ τῆς ἐννοίας «Ἄρνες», οὕτω πῶς

1. Κατὰ ταῦτα, αἱ παρομοιώσεις τοῦ Κλήμεντος ἀδυνατοῦν νὰ ἐκφράσουν τὸ νόημα τοῦ Παιδαγωγῷ-Λόγου, ὡς ἀνθρωπομορφικῆς φύσεως.

2. Κεφ. VII 16-18, σελ. 105.

3. Αἱ ἔννοιαι καὶ ὀνοματοδοσίαι τοῦ «Στρατηγοῦ» καὶ «Κυβερνήτου», εἶναι ἐξωβιβλικῆς προελεύσεως.

4. Κεφ. V 17-20, σελ. 91.

και ἡ ὑπαρξίς τῆς ἐννοίας τοῦ «ποιμῆν» ἐκπίπτει ἄνευ τῆς ἐννοίας τῶν «προβάτων». Ἡ ὑπαρξίς τῶν προβάτων δικαιολογεῖ τὸν «ποιμένα» καὶ διανοίγει πεδῖον ἐντὸς τοῦ ὁποῖου καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποῖου δύναται νὰ δράσῃ καὶ νὰ ὠφελήσῃ. Ὁ Κλήμης λέγει ὅτι «αὐτὸς δὴ ἡμᾶς ὁ Κύριος ποιμαίνει εἰς τοὺς αἰῶνας»¹ καὶ «ἄνευ δὲ ποιμένος οὔτε πρόβατα οὔτε ἄλλο οὐδὲν πω βιωτέον, οὐδὲ δὴ παῖδας ἄνευ παιδαγωγοῦ, οὐδὲ μὴν οἰκέτας ἄνευ τοῦ δεσπότη»². Καθορίζων ἐπακριβέστερον τὴν ἐννοίαν τοῦ «ποιμένος» δηλοῖ ὅτι πρόκειται καὶ ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὸν ἕνα καὶ μοναδικὸν «ποιμένα» τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων, τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν. Ἡ ἀναφορά αὕτη δικαιολογεῖται οὕτω «ἔσθ' ὅτε οὖν ποιμένα ἑαυτὸν καλεῖ καὶ λέγει· ἐγὼ εἰμι ὁ ποιμῆν ὁ καλός»³. Τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ μόνου Ποιμένος εἶναι ἡ «καλωσύνη». Ὁ Κλήμης γνωρίζει ὅτι πρόκειται περὶ μεταφοράς, διὸ καὶ ἐπάγεται· «κατὰ μεταφορὰν ἀπὸ τῶν ποιμένων τῶν καθηγουμένων τοῖς προβάτοις ὁ καθηγούμενος τῶν παιδίων παιδαγωγὸς νοούμενος, ὁ τῶν νηπίων κηδεμονικὸς ποιμῆν»⁴. Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ διασαφηνίζεται ἡ ταυτότης Ποιμένος καὶ παιδαγωγοῦ. Συνεπῶς ὁ Χριστὸς εἶναι Παιδαγωγὸς καὶ ταυτοχρόνως Ποιμῆν καὶ ἀντιστρόφως. Οὕτως ὁ Παιδαγωγὸς ἔχει σκοπὸν νὰ παράσχῃ ὁμοίομορφον διδασκαλίαν καὶ νὰ καθοδηγήσῃ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ παιδαγωγουμένους. Παραλλήλως, ὁ Ποιμῆν, ἐνδιαφέρεται ὅπως ὅλα τὰ πρόβατα ἀποτελοῦν μίαν καὶ μόνην ποιμνὴν ὑφ' ἕνα καὶ μοναδικὸν ποιμένα· «ἀπλοῖ γὰρ οἱ νήπιοι ὡς πρόβατα ἀλληγορούμενοι· καὶ γενήσονται», φησὶν, «οἱ πάντες μία ποιμνὴ καὶ εἰς ποιμῆν»⁵. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἡ πρωτοτυπία σκέψεως διαφεύγει τὴν πολυμαθεῖαν τῆς ἐπιστημασύνης τοῦ Κλήμεντος· ἀκολουθῶν δὲ ὁ Κλήμης τὴν εὐαγγελικὴν διατύπωσιν εὐθυγραμμίζεται μετ' αὐτῆς, δεδομένου ὅτι, ἐκ ταύτης ἐκκινῶν καὶ ἐπ' αὐτῆς στηριζόμενος, ἐποικοδομεῖ. Τέλος ἀναφερόμενος, ὁ Κλήμης, εἰς τὰς ιδιότητας τοῦ «Ποιμένος» ὑποστηρίζει ὅτι οὐδεὶς κέκτηται τοιαύτας μεταξὺ τῶν ἐπιγείων ποιμένων. Οὕτω, χαίρει νὰ ὀνομάζῃ τὸν «Ποιμένα», «πανάγιον», «παντοκράτορα» καὶ «πατρικὸν λόγον», «Παιδαγωγόν», ὁ ὁποῖος ἐνδιαφέρεται νὰ διδάξῃ εἰς τοὺς πιστοὺς τὴν «ἄκραν σοφίαν»⁶.

Γενικῶς εἰπεῖν, ὁ Κλήμης, ἐπιτυγχάνει νὰ παράσχῃ τὴν ἐννοίαν τοῦ Παιδαγωγοῦ, τὸν ὁποῖον παρουσιάζει μόνον διὰ παρομοιώσεων, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἰησοῦ, τῶν Εὐαγγελίων καὶ τοῦ σκεπτικοῦ τρόπου τῆς ἐποχῆς. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐπιτυγχάνει νὰ γίνεταί κατανοητὸς καὶ συγχρόνως νὰ ἐκθέτῃ τὸ περίπλοκον σχέδιον τῆς παιδαγωγικῆς του συλλήψεως ἐν σχέσει καὶ λογικῇ θεολογικῇ προσαρμογῇ μετὰ τοῦ προαιωνίου Σχεδίου τοῦ Θεοῦ.

1. Κεφ. VI 17, σελ. 85.

2. Κεφ. VI 18-19, σελ. 85.

3. Κεφ. VII 27-28, σελ. 107.

4. Κεφ. VII 28-30, σελ. 104.

5. Κεφ. VII 30-32, σελ. 104.

6. Κεφ. IX 3-5, σελ. 119.

Οἱ Παιδαγωγούμενοι ὡς «ἄρνες, νοσσία, νήπιοι».

Ἐξετέθη ὅτι ὁ Κλήμης διεζωγράφησε τὴν προσωπικότητα τοῦ Παιδαγωγοῦ-Λόγου δι' ὠρισμένων παραβολικῶν ἐκφράσεων προερχομένων εἴτε ἐκ τῆς ἀγ. Γραφῆς εἴτε ἐκ τοῦ περιβάλλοντος εἴτε ἐκ τῆς Ἰουδαϊκῆς συνηθείας τῆς τόσον γνωστῆς καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διαδεδομένης. Ὁμοίως ἐνεργεῖ καὶ διὰ τὴν περίπτωσιν τῶν παιδαγωγουμένων πιστῶν.

Καθ' ὁμολογίαν τοῦ Κλήμεντος οἱ βουλόμενοι σωθῆναι παρομοιάζονται πρὸς «ἄρνας». Ἡ παρομοίωσις αὕτη εἶναι γραφικὴ. Ἐκ τῆς Ἀγ. Γραφῆς τὴν δανειζεται ὁ Κλήμης ἀναφέρων ὅτι «ἄρνας ὀνομάζει ἢ γραφὴ τοὺς παῖδας τοὺς νηπίους»¹. Ἐπὶ τῆς σκέψεως τοῦ Κλήμεντος διακρίνομεν τρεῖς κατηγορίας «παιδῶν»: α) τοὺς «νηπίους» καθ' ἡλικίαν, οἱ ὅποιοι καλοῦνται καὶ «ἄρνες», β) τοὺς παῖδας ἔπειτα ὑπὸ εὐρυτέραν ἔννοιαν καὶ γ) τὸν ἄνθρωπον, τέλος, τὸν ἐν Χριστῷ ἀλληγορούμενον ὡς παιδίον ἐν σχέσει πρὸς τὸν οὐράνιον αὐτοῦ Πατέρα.

Ἐν τῇ σκέψει τοῦ Κλήμεντος ὑπάρχει μία λογικὴ πρόοδος, ἡ ὁποία διατυποῦται ἐν τῇ ῥοῇ τῶν παρομοιώσεων. Τὸ πλήρωμα τῶν πιστῶν καλεῖται ἐπίσης «νεοττοί». Ἡ προέλευσις τῆς παρομοιώσεως ταύτης εἶναι βιβλική. Ὁ Κλήμης ἀναφέρει «ὅτι δι' ἡμᾶς τοὺς νεοττοὺς λέγει, μάρτυς ἢ Γραφή»². «Ὅτι, ὅμως, οἱ πιστοὶ δὲν εἶναι «νεοττοί» ἀλλ' ὅτι ἐκ τῆς παιδαγωγικῆς μεθόδου τοῦ Λόγου λαμβάνουν τὸ ὄνομα καὶ τὰς παρομοιώσεις διευκρινίζει ὁ Κλήμης ἐν συνεχείᾳ λέγων· «ὄν τρόπον ὄρνις συνάγει τὰ νοσσία ὑπὸ τὰς πτέρυγας αὐτῆς, οὕτως ἐσμέν νεοττοὶ κυρίου...»³. Διὰ τῆς μαρτυρίας ταύτης τοῦ Κλήμεντος γίνεται σαφές ὅτι ἡ προέλευσις τῆς παρομοιώσεως ταύτης εἶναι βιβλική. Τέλος, οἱ πιστοὶ παρομοιάζονται ὡς «νήπιοι». Ὁ Κλήμης δικαιολογεῖ τὴν παρομοίωσιν ταύτην λέγων· «Νηπίους ἡμᾶς ὁ Παιδαγωγὸς καὶ διδάσκαλος ἀποκαλῶν τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ σοφῶν ἐπιτηδειοτέρους εἰς σωτηρίαν, οἱ σοφοὺς σφᾶς ἠγούμενοι τετύφωνται»⁴. Καὶ ἡ παρομοίωσις αὕτη εἶναι βιβλικῆς προελεύσεως. Χαρακτηριστικῶς διακρίνεται ἡ ἀντίθεσις ἐν τῇ σκέψει τοῦ Κλήμεντος τῶν ἐνοιῶν τοῦ «σοφοῦ» κατ' ἄνθρωπον καὶ τοῦ «νηπίου» κατὰ Χριστόν. Ἡ ἀντίθεσις αὕτη ἀποτελεῖ καὶ χαρακτηρίζει τὰ βασικώτερα στοιχεῖα τῆς Κλημεντείου σκέψεως ἐπὶ τῶν ἀπαιῶν θὰ οἰκοδομηθῇ τὸ θεωρητικὸν σύστημα τοῦ «γνωστικοῦ» κατὰ Χριστόν ἐν τῷ συγγραφικῷ ἔργῳ τοῦ ἀλεξανδρινοῦ διδασκάλου. Γενικῶς δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ὅλαι αἱ παρομοιώσεις αἱ ἀφορῶσαι εἰς τὸ πλήρωμα τῶν πιστῶν καὶ τῶν παιδαγωγουμένων προέρχονται ἐκ τοῦ Παιδαγωγοῦ καὶ συνυπάρχουν μετὰ τῆς μεθόδου καὶ τοῦ

1. Κεφ. V 17, σελ. 91.

2. Κεφ. V 36-37, σελ. 86.

3. Κεφ. V 37-38, σελ. 86.

4. Κεφ. VI 1-3, σελ. 95.

παιδαγωγικοῦ συστήματος τοῦ Λόγου. Αἱ λέξεις καὶ αἱ ἔννοιαι, «ἄρνες, νεοτοί, νήπιοι» εἶναι ὀνομασῖαι διδόμεναι καὶ χαρακτηρίζουσαι τὸ πλήρωμα τῶν παιδαγωγουμένων ὑπὸ τοῦ Παιδαγωγοῦ διὰ τῆς ἀγ. Γραφῆς. Ἐπ' αὐτοῦ παρατηροῦμεν ὅτι ὁ ῥόλος τοῦ Παιδαγωγοῦ δὲν εἶναι μόνον νὰ διδάσκη, ἀλλὰ συγκροτεῖται καὶ εἰς τὴν ιδιότητα τοῦ ὀνοματοδοτεῖν. Διὰ τῆς ὀνοματοδοσίας δημιουργεῖται ἐξάρτησις παιδαγωγουμένου καὶ Παιδαγωγοῦ. Ἡ σκέψις αὕτη τοῦ Κλήμεντος εἶναι βασικὴ καὶ πληροῦ ὄλον τὸ θεολογικὸν σχῆμα τῆς σωτηριολογίας τῆς Κλημεντείου συλλήψεως.

ἽΟ ἄνθρωπος καὶ ἡ θέσις αὐτοῦ ἔναντι τοῦ Παιδαγωγοῦ.

Κατὰ τὴν σκέψιν τοῦ Κλήμεντος ὁ Παιδαγωγὸς εἶναι Θεὸς καὶ ἄνθρωπος. Ἐνεκα τούτου τὸ ὄφελος διὰ τοὺς παιδαγωγουμένους καὶ διὰ τὴν ἀνθρωπότητα γενικῶς εἶναι διπλοῦν: α) ὁ Παιδαγωγός, ὡς Θεός, δύναται ἀφιέναι ἁμαρτήματα καὶ β) ὁ Παιδαγωγός, ὡς ἄνθρωπος, δύναται νὰ παιδαγωγῇ τὴν ἀνθρωπότητα. Ὁ ἄνθρωπος, λόγῳ τῆς σχέσεως ταύτης τοῦ Παιδαγωγοῦ καὶ τῆς ἰδιομορφίας τοῦ ἔργου του, μεταβάλλεται εἰς φίλον Θεοῦ, ὄχι διότι εἶναι πλάσμα Θεοῦ, ἀλλὰ κυρίως διότι ἀκολουθεῖ καὶ ἐπιτελεῖ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ὁ Κλήμης ἐπὶ τοῦ προκειμένου λέγει: «Πάντα ὀνίσησιν ὁ κύριος καὶ πάντα ὠφελεῖ καὶ ὡς ἄνθρωπος καὶ ὡς Θεός, τὰ μὲν ἁμαρτήματα ὡς Θεὸς ἀφιεῖς, εἰς δὲ τὸ μὴ ἐξαμαρτεῖν παιδαγωγῶν ὡς ἄνθρωπος. εἰκότως ἄρα φίλος ὁ ἄνθρωπος τῷ Θεῷ, ἐπεὶ καὶ πλάσμα αὐτοῦ ἐστίν»¹. Ὁ σύνδεσμος, ὅμως, τῆς φιλίας ταύτης ὑποχρεοῖ καὶ δεσμεύει τὸν ἄνθρωπον νὰ ἀκολουθῇ ὠρισμένην τακτὴν γραμμὴν ἔναντι τοῦ Θεοῦ, διὰ νὰ δύναται νὰ διατηρηθῇ ἀδιάσπαστος ὁ δεσμὸς τῆς φιλίας Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Ὁ Κλήμης παραθέτει σειρὰν ὑποχρεώσεων τὰς ὁποίας ὀφείλει νὰ τηρῇ ὁ ἄνθρωπος πρὸς χάριν τῆς φιλίας ταύτης. Καὶ α) ὀφείλει νὰ φροντίζη διὰ τὴν «τῶν παθῶν καὶ νοσημάτων ἀπαλλαγὴν», β) τὴν «συνήθειαν τῶν ἁμαρτημάτων εὐεμπτωσίας», γ) νὰ θεωρῇ ἄριστον τὸ «μηδ' ὄλως ἐξαμαρτάνειν κατὰ μηδένα τρόπον», δ) τὸ «μηδενὸς τῶν κατὰ γνώμην ἐφάψασθαι ποτε ἀδικημάτων», ε) τὸ «μη πάνυ πολλοῖς τῶν ἀκουσίων περιπεσεῖν» καὶ στ) τὸ «μη ἐπὶ μήκιστον διατρίψαι τοῖς ἁμαρτήμασι». Ἐάν τις ἔνεκεν ἀσθενείας χαρακτηῖρος ὑποπίπτει καὶ ὑποκύπτει εἰς παρόμοια ἁμαρτήματα, οὗτος ὀφείλει, διὰ τὴν σωτηρίαν του, νὰ καταφεύγῃ εἰς μετάνοιαν². Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἐν τῇ σκέψει τοῦ Κλήμεντος διακρίνονται δύο εἴδη ἁμαρτημάτων : α) πάθη καὶ β) νοήματα. Ὁ Κλήμης ἐπιχειρεῖ τὴν διάκρισιν ταύ-

1. Κεφ. ΙΙΙ 25-28, σελ. 83.

2. Κεφ. ΙΙ 6-15, σελ. 82. Ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς δυνάμεως καὶ ἀντοχῆς τῶν παιδαγωγουμένων δίδεται πρῶτότυπος κλιμαξ: α) ἡ ἀναμαρτησία διὰ τὸν Θεὸν καὶ ἡ ἀπαλλαγὴ ἐκ τῶν ἀδικημάτων σχετιζομένη μετὰ τῶν σοφῶν, β) ἡ προσοχὴ τῆς πτώσεως εἰς τὰ ἀκούσια ἁμαρτήματα καὶ γ) αἱ εὐγενῶς παιδαγωγούμενοι παρὰ τῶν ὁπίων τὰ πάντα λαμβάνουν χώραν μὲ μέτρον.

την, διότι ἀκολουθεῖ τὰς διακρίσεις καὶ τὴν μέθοδον τῶν συγχρόνων φιλοσοφικῶν ρευμάτων καὶ ἰδίως τῶν Στωϊκῶν.

Ἄ Ο Ποιμὴν καὶ ἡ μέθοδος τοῦ Ποιμαίνειν.

Τὸ ποιμαντικὸν ἔργον τοῦ Παιδαγωγοῦ χαρακτηρίζεται ὑπὸ μορφῆς ἐξουσίας, ἡ ὁποία παραλληλίζεται μὲ τὴν τῆς ποιμαντικῆς ζωῆς. Οὕτως, ὁ Ποιμὴν φέρει βάρβον. Ἡ ἐξουσία καὶ ἡ δύναμις τοῦ Παιδαγωγοῦ ἔχει ὀρισμένα μοναδικὰ γνωρίσματα, τὰ ὁποῖα ἀνταποκρίνονται εἰς τὸ ἔργον του. Ἡ δύναμις τοῦ Παιδαγωγοῦ εἶναι «σεμνή», «παρακλητικὴ» καὶ «σωτήριος»¹. Ἡ πρόελευσις τῶν νοημάτων τούτων εἶναι ἡ ἀγ. Γραφή. Ὁ Κλήμης ἀποφαίνεται ὅτι τὸ ποιμαντικὸν ἔργον τοῦ Παιδαγωγοῦ εἶναι πρὸ πάντων ἔργον κρίσεως τῶν πράξεων τῶν παιδαγωγουμένων. Ἐπίσης, ὁ Παιδαγωγός, μεταβάλλεται εἰς «ἐλεγκτήν» τῶν ἁμαρτημάτων, διότι τὸ «ἁμάρτημα αὐτῶν οὐ παρασιωπᾷ ὁ φιλόφρωνος λόγος, ἐλέγχει δέ, ἵνα μετανοήσωσιν· θέλει γὰρ ὁ κύριος τὴν μετάνοιαν τοῦ ἁμαρτωλοῦ μᾶλλον ἢ τὸν θάνατον»². Ἡ ὁλοκλήρωσις τῆς σκέψεως τοῦ Κλήμεντος δίδει τὴν δυνατότητα νὰ διαπιστώσωμεν ὅτι ὁ Παιδαγωγός ἐλέγχων ἐπιδιώκει τὴν ἀποχὴν καὶ ἀπομάκρυνσιν τῶν πιστῶν ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν. Ἐπίσης, ὁ Κλήμης, παρατηρεῖ ὅτι «ἡμεῖς δὲ τὰς ἄλλων ἁμαρτίας ὡς νήπιοι δι' ἀκοῆς παραδεξάμενοι φόβῳ τῆς ἀπειλῆς τοῦ μὴ τὰ ἕμοια παθεῖν ἀποσχόμεθα τῶν ἴσων πλημμελημάτων»³. Διὰ τούτου ἀφήνεται νὰ ἐννοηθῇ ὅτι ὁ Παιδαγωγός ἐνεργεῖ οὕτω διὰ νὰ παρέχῃ τὴν δυνατότητα εἰς τοὺς παιδαγωγουμένους νὰ παραδειγματίζωνται καὶ νὰ ἀποφεύγουν τὰ σφάλματα τῶν συμπααιδαγωγουμένων αὐτῶν. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐπιδιώκει ὁ Κλήμης νὰ καθορίσῃ τὴν ἀρμόζουσαν θέσιν παιδαγωγουμένων καὶ Παιδαγωγοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ νὰ καθορίσῃ τὸ κριτικὸν ἔργον τοῦ Παιδαγωγοῦ ἀφ' ἑτέρου.

Τὸ ἔργον τοῦ Ποιμένου ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τῆς «παιδεύσεως» καὶ τῆς «παιδαγωγίας», διότι «τὸ γὰρ ὑπὸ τοῦ κυρίου παιδεύθῃναι καὶ παιδαγωγηθῆναι θανάτου ἐστὶν ἀπαλλαγὴ»⁴. Ἐφαρμόζων ὁ Παιδαγωγός τοιαύτην μέθοδον ἔρχεται νὰ κρίνῃ τὴν ἀπόδοσιν ἐνὸς ἐκάστου παρεμπόδιζων ταυτοχρόνως τὴν ἀπώλειαν τῶν ἁμαρτωλῶν καὶ παρέχων συνάμα τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἐπιστροφῆς καὶ τῆς μετανόιας. Ὁ Παιδαγωγός ὡς Κριτὴς δὲν πρόκειται νὰ κρίνῃ οὔτε «κατὰ τὴν δόξαν», οὔτε «κατὰ τὴν λαλίαν» ἐνὸς ἐκάστου θὰ ἐλέγξῃ, ἀλλὰ ὡς Κριτὴς «κρινεῖ ταπεινῶ κρῖσιν καὶ ἐλέγξει τοὺς

1. Κεφ. VII 24-25, σελ. 108.

2. Κεφ. VII 1-4, σελ. 107.

3. Κεφ. VII 5-6, σελ. 107.

4. Κεφ. VII 17-18, σελ. 108.

ἀμαρτωλοὺς τῆς γῆς)¹. Διὰ τούτων ὀλοκληροῦται τὸ ἔργον, ὁ σκοπὸς καὶ τὸ τέλος τοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου τοῦ Παιδαγωγοῦ.

Τὴν ἐξουσίαν τοῦ κρίνειν ἀρύεται ὁ Παιδαγωγὸς ἐκ τῆς ποιμαντικῆς βλάβδου, τὴν ὁποίαν ἐνεπιστεύθη εἰς Αὐτὸν ὁ ἀποστείλας Αὐτόν. Αὕτη φέρει τὰς ἐξῆς ιδιότητες: α) εἶναι (παιδευτικὴν, β) «ἀρχικὴν» καὶ γ) κατεξουσιαστικὴν². Ἡ μέθοδος τοῦ ποιμαίνειν τοῦ Παιδαγωγοῦ στηρίζεται ἐπὶ τῶν τριῶν τούτων ιδιοτήτων. Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τρία στάδια διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν παιδαγωγουμένων: α) τὸ τῆς θεραπείας διὰ τοῦ «πειθηνίου» λόγου, β) τὸ τῆς «ἀπειλῆς» καὶ γ) τὸ τῆς ἰάσεως διὰ τῆς «βλάβδου». Τὸ τρίτον τοῦτο στάδιον διαδέχεται τὸ «πῦρ»³. Διὰ τῆς κλιμακώσεως ταύτης διακρίνει ὁ Κλήμης τὸ ὕψος τῆς Θείας παιδαγωγίας καὶ ποιμαντικῆς διὰ μέσου τῆς ἱστορίας τῆς θείας Ἀποκαλύψεως καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἀνωτέρω διεκρίνομεν τρία στάδια θεραπείας διὰ τῶν ὁποίων ἐπιχειρεῖται ἡ ἴασις τῶν παιδαγωγουμένων. Ὁ Κλήμης προσδιορίζει τὸν τρόπον τῆς θεραπείας ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑπαρξιακὴν ὑπόστασιν τῶν παιδαγωγουμένων, «καθάπερ οὖν τοῖς νοσοῦσι τὸ σῶμα ἱατροῦ χρῆζει, ταύτη καὶ τοῖς ἀσθενοῦσι τὴν ψυχὴν παιδαγωγοῦ δεῖ, ἐν ἡ ἡμῶν ἰάσῃται τὰ πάθη»⁴. Κατὰ τὴν σκέψιν τοῦ Κλήμεντος ὁ Παιδαγωγὸς φροντίζει διὰ τὴν ἴασιν τῶν παιδαγωγουμένων ὡς ἱατρὸς θεραπεύων κατ' ἀρχὴν τὸ σῶμα καὶ ἐν συνεχείᾳ τὴν ψυχὴν. Ἡ θεραπεία τῆς ψυχῆς γίνεται διὰ διαφόρων «φιλανθρωπικῶν ὑποθηκῶν», αἱ ὁποῖαι ἀντικαθιστοῦν τὰ «ἥπια φάρμακα». Σκοπὸς τῶν θεραπευτικῶν τούτων μέσων εἶναι ὅπως «ἐπιρρωνύοντος τοῦ παιδαγωγοῦ τὰς ψυχὰς καὶ ὡσπερ ἡπίους φαρμάκοις ταῖς ὑποθήκαις ταῖς φιλανθρώποις εἰς τὴν παντελῆ τῆς ἀληθείας γνῶσιν τοὺς κάμνοντας διαιτωμένου»⁵ ὁδηγήσῃ. Ὁ διαχωρισμὸς τῆς μορφώσεως εἰς ὑγείαν καὶ γνῶσιν γίνεται διότι «ἔσον δ' οὐκ ἔστιν ὑγεία καὶ γνῶσις, ἀλλ' ἢ μὲν μαθήσει, ἢ δὲ ἰάσει περιγίνεται»⁶. Κατὰ τὸν συλλογισμὸν τοῦ Κλήμεντος ἡ ἴασις περιοριζομένη ἐπὶ τοῦ σώματος καθιστᾷ τοῦτο ἱκανὸν ὥστε ὁ Παιδαγωγὸς νὰ προχωρῇ εἰς τὴν γνῶσιν καὶ τὴν μόρφωσιν τῆς ψυχῆς τοῦ πνευματικοῦ δηλονότι στοιχείου τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τὴν καλυτέραν καὶ ἀρτιωτέραν ἐν Χριστῷ ζωὴν καὶ μόρφωσιν ἕκαστον μέλος καὶ μέρος τοῦ ἀνθρώπου ὀφείλει νὰ χαίρῃ τῆς ἀναγκαιούσης περιποιήσεως καὶ φροντίδος. Οὕτως «οὐκ ἂν οὖν τις νοσῶν ἔτι πρότερόν τι τῶν διδασκαλικῶν ἐκμάθοι πρὶν ἢ τέλεον ὑγιᾶναι» οὐδὲ γὰρ ὡσαύτως πρὸς τοὺς μανθάνοντας ἢ κάμνοντας ἀεὶ τῶν παραγγελμάτων ἕκαστον λέγεται, ἀλλὰ πρὸς οὓς μὲν εἰς γνῶσιν, πρὸς οὓς

1. Κεφ. VII 14-16, σελ. 108.

2. Κεφ. VII 9 σελ. 108.

3. Κεφ. VII 10-12, σελ. 108.

4. Κεφ. I 31-33, σελ. 81.

5. Κεφ. I 24-26, σελ. 81.

6. Κεφ. I 26-27 σελ. 81.

δὲ εἰς ἴασιν»¹. Ἡ προϋπόθεσις τῆς ὑγείας τῶν μελῶν τοῦ σώματος εἶναι καὶ προϋπόθεσις τῆς Ποιμαντικῆς τοῦ Παιδαγωγοῦ. Τελευταῖον στάδιον πνευματικῆς προόδου εἶναι τοῦ διδασκάλου, ἵνα εὐτρεπίσῃ τὴν ψυχὴν τοῦ παιδαγωγουμένου «δυναμένην χωροῦσαι τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ λόγου»². Ἡ ἐπιτυχία τοῦ Παιδαγωγοῦ ἐν τῇ ἐκτελέσει τῆς μεθόδου τῆς ποιμαντικῆς Αὐτοῦ ιδιότητος ἐγκρίεται ἐν τῇ ἐφαρμογῇ καὶ ἐνάλλαγῃ διαφόρων τρόπων καὶ παροτρύνσεων καὶ περιεχομένου διδασκαλίας. Οὕτω δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τρία διαδοχικὰ στάδια: α) τὸ τῆς προτροπῆς, β) τὸ τῆς παιδαγωγίας καὶ γ) τὸ τῆς διδασκῆς. Τὸ σπουδαιότερον ἐξ ὧν εἶναι τὸ τῆς διδασκῆς. Ὁ τρόπος τῆς παιδαγωγικῆς τοῦ Παιδαγωγοῦ διατυπύεται ὡς ἀκολουθῶς: «σπεύδων δὲ ἄρα τελειῶσαι σωτηρίῳ ἡμᾶς βαθμῶ, καταλλήλῳ εἰς παιδευσιν ἐνεργῇ τῇ καλῇ συγχρηῆται οἰκονομίᾳ ὁ πάντα φιλόθρωπος λόγος, προτρέπων ἄνωθεν, ἔπειτα παιδαγωγῶν, ἐπὶ πᾶσιν ἐκδιδάσκων»³. Διὰ τούτου ὀλοκληροῦται ἡ ἔννοια τοῦ ἔργου τοῦ Παιδαγωγοῦ καὶ ὡς Ποιμένος.

*

Ἡ σκέψις τοῦ Κλήμεντος δίδει τὴν πρώτην ὄθησιν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῆς θεολογικῆς συζητήσεως καὶ ἀναζητήσεως περὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ γ' μ.Χ. αἰῶνος. Ὁ Κλήμης διὰ τῆς προβολῆς τῆς παιδαγωγικῆς τοῦ Παιδαγωγοῦ-Λόγου ἀνοίγει νέον στάδιον σκέψεων καὶ ἀντιμετωπίσεως τῶν τότε καταστάσεων. Κύριος σκοπὸς εἶναι καὶ παραμένει ὁ ἄνθρωπος καὶ, ἰδίως, διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐνδιαφέρεται ὁ Παιδαγωγός· τούτου δὲ ἕνεκα ἀναπτύσσει τὰς σκέψεις καὶ τὰς μεθόδους τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ παιδαγωγικὴ αὐτὴ δὲν ἀναφέρεται μόνον εἰς τὸν ψυχικὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἐγκλείει ἅπασαν τὴν ἀνθρωπίνην προσωπικότητα. Εἰς τοῦτο ἐγκρίεται ἡ ἀξία τῆς παιδαγωγίας τοῦ Λόγου καὶ τῆς σκεπτικῆς διατυπώσεως τοῦ Κλήμεντος. Ὡς ἐκ τούτου παραμένει καὶ ἀντιπρόσωπος, ἂν μὴ ἐκπρόσωπος, τῆς πρεσβυγενοῦς ἐκκλησιαστικο-θεολογικῆς ἀπαρχῆς.

1. Κεφ. I 28-31, σελ. 81.

2. Κεφ. I 33-35, σελ. 81.

3. Κεφ. I 35-38, σελ. 81.